

BÓNIS FERENC:

KI KOMPONÁLTA A PSALMUS HUNGARICUS ZENÉJÉT?

KODÁLY VITÁJA A NÉMET SAJTÓVAL 1942-BEN

Bartha Dénes és Kodály Zoltán tudományos-publicisztikai együttműködésének legnevezetesebb időszaka kétségt kívül a negyvenes évtized első fele volt, a Magyar Zenei Szemle és az Ungarische Musik című kötet megjelenésének ideje. Maga az együttműködés persze korábban kezdődött, már a harmincas években, Bartha magyar zenetörténeti munkáival és a Magyar népzenei gramofonfelvételek publikálásával — és jóval tovább is tartott. Hiszen a Szabolcsi és Bartha által szerkesztett Zenei Szemle 1947 és 1949 között, majd a Zenetudományi Tanulmányok kötetsorozata 1953-tól, Kodály számos írását közölte, mint ahogy helyt adott róla szóló cikkeknek-tanulmányoknak és az ő elgondolásai jegyében írott más munkáknak is. Hadd emlékeztessenek másfelől arra a többoldalú segítségre, melyet Kodály nyújtott Barthának az Ötödfélszáz énekek megjelentetésében és anyagának teljesebbé tételében, 1950 táján.

Ez az utóbb említett időszak azonban, minden belső ellentmondásával együtt is, a viszonylagos nyugalom és a békés építőmunka ideje már. Bartha és Kodály együttműködésének korai korszaka 1941 és 1944 között, a II. világháború időszaka még, a német politikai, gazdasági, szellemi és katonai nyomás fokozódásának jegyében.

Az ilyen korszak mindenkor emberi vízvázlatzó is: próbája a jellemnek. Három alapmagatartás lehetséges ilyenkor. Csatlakozni a Hatalomhoz; lapítva elkerülni a nyílt állásfoglalást — vagy a közösség, a nemzet érdekét szem előtt tartva, a saját érdeket háttérbe szorítva vagy éppen veszélyeztetve, bátran és gerincesen kiállni, akár a Hatalom ellenében is: ilyen alternatívák állanak a kor szereplői előtt.

Nem szorul bizonyításra, hogy miképp állta meg Kodály jelleme e nehéz idők próbáját. Az idő tájt írt prózai műveiben — lettek legyen tudományos, pedagógiai vagy publicisztikai tárgyúak — végigkövethető egy kettős „gondolati ostinato”. A valóságos és szellemi hídégetések korában a magyarság híd-szerepét hangoztatják: a hidét Európa és Ázsia, Nyugat és Kelet között. Másfelől a magyar szellemi önállóságért szállnak síkra, a magyar zenekultúra, a magyar szellem eredetiségét hangsúlyozzák: azt, hogy az gyökeres ellentéte a germán szellemiségnek. A *Magyarság a zenében*, a *Mi a magyar a zenében?* című ismert Kodály-írások mellett hadd hívjam fel ehelyütt a figyelmet egy idevágó nyilatkozatára *A magyar dal jelentőségéről*, melyet Bajcsy-Zsilinszky Endre hetilapja, a Független Magyarország közölt 1939-ben. Hadd utaljak továbbá arra a két terjedelmes Kodály-tanulmányra, mely Bartha Dénes folyóiratában, a Magyar Zenei Szemlében jelent meg 1941-ben, illetve Kodály és Bartha 1943-ban kiadott közös német nyelvű könyvében, az *Ungarische Musik* című munkában. A *Zene az ovodában* és a *Népzene* című tanulmányokról van szó; az első a zenei nevelésben mutatkozó germán hatások kiküszöbölésével foglalkozik, a másik a magyar kultúra ősi, eredeti, nem német hatást tükröző fejlődésvonalának feltárásával — épp a németül olvasók okulására.

Mindezt előre kellett bocsátanom, hogy valamelyest érzékletessé váljon a szellemi háttére annak a vitának, melyet 1942-ben a német sajtóval folytatott Kodály (teljes anyagát a *Visszatekintés* c. gyűjtemény III. kötete közli majd). Egy német újság ugyanis, a *magyar zenekultúra német gyökereit* kimutatandó, olyan tartalmú cikket közölt, mely szerint a *Psalmus Hungaricus* nem eredeti kompozíció, hanem egy XVI. századi német ellenreformátor oratóriuma, melyet Kodály csupán átigazított az új idők szellemében — s amelyet különösen az tesz aktuálissá, hogy az „új európai rend” — értsd: Hitler „rend”-je — a trianoni évek insége után „visszaállította az ország régi jogait”.

Adjuk át a szót immár az eredeti dokumentumoknak. 1941. november 19-én a budapesti Székesfővárosi Énekkar előadta Breslauban, Philipp Wüst városi zeneigazgató vezényletével, Kodály *Psalmus Hungaricus*-át. Három nappal e hangverseny előtt a Breslauer *Neueste Nachrichten* című helyi lap hosszabb beharangozó cikket közölt, e címen: „*Psalmus Hungaricus, Werk eines Deutschen*”. A terjedelmes cikknek csak a témánkba vágó részét ismertetem, magyar fordításban:

Azok között a művek között, melyeket a Budapesti Székesfővárosi Énekkar november 18-án és 19-én megszólaltat a Konzerthausban, a „Psalmus Hungaricus” különösen figyelemreméltó számunkra. Kodály Zoltán magyar zeneszerző újrafogalmazta ezt a régi oratóriumot. Ez az új változat azonban egy középkori egyházi zeneművön alapszik, mely egy német szerző műve. Itt megintcsak különösen figyelemreméltó, milyen erősek maradtak Szilézia és Magyarország kapcsolatai az utolsó két olyan király uralkodása után is, aki Szilézia fejedelme is volt. Amikor Ulászló 1516-ban meghalt, tízéves fiára, Lajosra hagyta az uralmat két nagy birodalom felett. Ez az utolsó magyar király, aki egyben Szilézia fejedelme is volt, húszéves korában belefutott egy megáradt patakba a mohácsi csatamezőn, ily tragikus módon kímélte meg attól, hogy fenékiig üritse a törököktől való legyőzöttetésének keserű poharát [. . .]

Így került Magyarországra azokban az években az a férfi is, akinek az 55. zsoltár megzenésítését köszönhetjük, mely Psalmus hungaricus néven került be a zenetörténetbe. A zeneszerző, akít a magyar nyelv Michael Vég-nek nevez, nem más, mint Michael Vehe domonkosrendi szerzetes, a teológia doktora, a hallei székesegyház prépostja. Buzgó védelmezője és híve volt a régi vallásnak a reformáció korában és ezért éppoly buzgó ellenfele a kor nagy hitújításának. 1531 és 1535 között számos írásműben nagy hévvel védelmezte a régi vallás törvényeit és szokásait, és amikor az augsburgi hitvallás évről évre megjelentetett énekeskönyveket, Michael Vehe számára is tovább nem halogatható parancsa lett, hogy végre a régi vallásnak is legyen énekeskönyve. Ezt az első katolikus énekeskönyvet nem nyomtatták ki, hanem — különös módon a könyvnyomtatás korában — még 1537-ben is kézzel írták. Michael Vehe-nek, az 55. zsoltár zeneszerzőjének ebből az első énekeskönyvből három példány maradt fenn, az egyik a hannoveri könyvtárban, a másik a boroszlói egyetemi könyvtárban, egy harmadik állítólag Zwickauban található. Ezen énekeskönyvek egyike sem tartalmazza a Psalmus hungaricust, annál inkább egy külön kézirat, mely azonban [a jelenlegi viszonyok miatt nem hozzáférhető, de amelyet] gazdag életrajzi jegyzetekkel ellátva, szóról szóra kiadtak. Vehe énekeskönyve ugyanis teljességgel magányos vállalkozás maradt. Harminc évvel első leírása után adta csak ki és nyomatta ki Bautzenban Vehe dalgyűjteményét, más egyházi énekekkel együtt, Johann Leisentritt olműtzi dómapát. Érthető, hogy a magyar nemzetnek különösen a szívéhez nőtt ez a régi zenemű, mivel az 55. zsoltár szövege egy király imája, országának leginségesebb idejéből. A trianoni szerződés óta Magyarországnak is csaknem a végsőkig kijutott ebből a nehéz inségből, és csak ma,

Európa új rendje állíthatta vissza az ország régi jogait. Nem csoda, hogy az ily régi ének hangos visszhangra talált a magyar nemzet szívében. Minket pedig elégtétellel és hálás büszkeséggel tölt el, hogy német ember volt, aki ezt a könyörgő imát hangokba foglalta.

Nem érdemes ennek a primitívességében is körmönfont írásnak minden állítását nagyító alatt vizsgálni. Aki az oratórium-műfajt a XVI. századból származtatja, aki összeveteszi a reformációt az ellenreformációval, az újkort a középkorral, a szöveget a zenével, a magyart a némettel, Kecskemétet Halléval: annak tudományos hitelét nem szükséges további próbának alávetni. A kuriozitás kedvéért jegyzem meg: még az sem igaz, hogy Vehe énekeskönyvéből három példány maradt volna fenn; már Bäumker négyet említ — melyekből azonban épp Breslauba egy sem jutott. Mégsem minden tanulság nélkül való ez az írás; meggyőző példáját adja, hogy mire képes a tudományos mezbe öltözött ideológiai elvakultság, s hogy milyen képtelenül és gátlástalanul hazug teóriák építhetők egy „távoli névrokonság” tényére.

Kodályt kétszeresen is felbőszíthette a cikk. Legeredetibb, legszemélyesebb kompozíciójának épp *eredetiségét* vitatta el tőle, munkáját „feldolgozás”-sá degradálva (hadd emlékeztessenek rá: néhány évvel korábban Bartók is hasonló konfliktusba keveredett német jogvédő szervekkel). Másfelől a breslauer újságcikk Kodály művének *magyarságát* vonta kétségbe. Tanulása egyértelmű és világos: valamiképpen a Psalmus Hungaricus német töről fakadt, azonképpen a magyar sors alakulása is a németek megszabta „új európai rend” függvénye. Aligha lehetett volna jobban megfogalmazni, hogy mi az, aminek Kodály *az ellenkezőjét* hirdette kompozícióival, írásaival, magatartásával.

Nyilvánvaló, hogy a Breslauer Neueste Nachrichten tákolmányát Kodály nem hagyhatta szó nélkül. Pedig talán megtehetette volna, hogy egy „helyi lap” alkalmi „szenzációja” fölött legyintéssel napirendre tér. De ilyet mégsem tehetett az, aki nem akart „vétkesek közt” „néma cinkos” maradni. 1942 januárjában az alábbi, öntudatosan higgadt helyreigazítást fogalmazta meg (a német nyelvű írást magyar fordításban idézem):

Becses lapjuk 1941. november 16-i számában cikk jelent meg e címen: „A Psalmus Hungaricus, egy német szerző műve”. A német közönség iránti tiszteletből, úgy gondolom, feltétlenül meg kell kérnem Önöket az alábbi helyreigazítás közlésére:

1. A „Psalmus Hungaricus”-cím, mely fenti cikk szerint „a XVI. század óta vonult be a zenetörténetbe”, csak 1923-ban keletkezett; magam alakítottam ki, kifejezetten ehhez a műhöz. Ilyen cím korábban nem létezett.

2. Kecskeméti Vég Mihály, a mű magyar szövegköltője, történelmi hitelű személyiség, Kecskemét város lelkipásztora és bírója. M. Vehe-vel való azonosítása nélkülöz minden alapot, önkényes játék a szavakkal.

3. M. Vehe Énekeskönyvecskéje, a cikk állításával ellentétben, nem maradt kéziratban: 1537-ben kinyomtatták. A közelebbi adatokat lásd Bäumker könyvében: *Das katholische deutsche Kirchenlied I*, 124., 129.

A könyv ottani pontos leírásából az is kiderül, hogy Vehe egyáltalán nem volt zeneszerző, csupán néhány szövegstrófát írt régi dalokhoz. A könyv példányai Bécsben, Göttingenben, Gothában és Hannoverben találhatóak. Breslaut nem említi Bäumker.

4. A Breslauer Városi Könyvtár Vehe más zeneművét sem őrzi, mivel ilyen nincs. Csupán Vég M. magyar szövegének egy XVI. századi másolatát, melyet, a könyvtár vezetőségének 1923-ban tanúsított szolgálatkészségének köszönhetően, fényképmásolatban mel-
lékelhettem a zongorakivonathoz. Ez pedig, a „jelenlegi körülmények” ellenére is, bárki

számára hozzáférhető. E másolatban nyoma sincs zenének, hogy „régí oratóriumról” (a XVI. században!) aztán ne is beszéljünk.

5. *A Psalmus Hungaricusnak egyetlen üteme sem alapul régi német vagy bármilyen más régi dallamon; a teljes mű, első hangjától az utolsóig, a magam egyéni leleménye.*

Mindezt a tények megállapítása kedvéért hangsúlyozom; kétségtelen, hogy számos remekművet alkottak régi témák felhasználásával is.

6. *Míg Magyarországon a véget nem érő háborúk megszámlálhatatlan régi kéziratot és könyvet megsemmisítettek, addig német könyvtárak a magyar művelődéstörténetnek sok kincsét rejtik. A zongorakivonat szokatlan mellékletének az volt a célja, hogy erre rámutasson. Talán ebből támadt az a durva félreértés, mely „A Psalmus Hungaricus, egy német szerző műve” című cikkükben megjelent.*

Mivel Kodály, jó okkal, nem bizott abban, hogy a breslauer lap szerkesztősége válalná önnön misztifikációjának leleplezését: Wüst karmesternek, a város zeneigazgatójának küldte el tiltakozását, kérve, hogy eszközölje ki annak megjelentetését, „szükség esetén a megfelelő paragrafusra hivatkozva”. 1942. január 13-i levelét e szavakkal zárta: „Az ellen a megállapítás ellen, mely szerint Vehének egyáltalán lenne egy oratóriuma, a teljes német zenetudománynak tiltakoznia kellene! Ez a közönség lebecsülése, így a helyreigazítás nem csupán az én magánügyem.”

Philipp Wüst becsületére legyen mondva, hogy továbbította Kodály helyreigazító nyilatkozatát. Mivel pedig az immár „városi hatóságtól” érkezett a lap szerkesztőségéhez, „hivatalos aktává” vált, melyet valamilyen módon el kellett intézni.

A szerkesztőség, a maga szempontjából, kínos helyzetbe került. Saját cikküket, mely nagyon is jól képviselte a hivatalos irányvonalat, nem vonhatták vissza következmények nélkül — mint ahogy nem járathatták le ideológiailag nyilván feddhetetlen cikkírójukat sem. Ugyanakkor nem hagyhatták figyelmen kívül a szövetséges Magyarországon élő legnagyobb zeneszerző tiltakozását sem. Hiszen Kodály argumentációja hibátlan volt, nyilatkozata „hivatalos úton” érkezett a szerkesztőséghez s a szerző nem titkolta eltökéltségét, hogy szükség esetén a sajtótörvény megfelelő paragrafusainak alkalmazásával bíróság elé viszi az ügyet.

Megoldásként — másfél hónappal a tiltakozó írás elküldése után — salamoni döntésre jutott a szerkesztőség (ha ugyan ezt a bibliai megjelölést egyáltalán alkalmazhatjuk a nemzetiszocialista sajtóra). 1942. február 28-án névtelen olvasó levelet közölt, mely — természetesen anélkül, hogy igazi forrását megnevezte volna — Kodály helyreigazító nyilatkozatának parafrázisa volt. Nem mint „cáfolat” vagy „helyreigazítás”, hanem mint „hozzászólás” vagy „kiegészítés” látott napvilágot. Ezzel nem sértette meg saját cikk íróját, de Kodály vitorlájából is kifogta a szelet. „A Psalmus Hungaricus” című cikk magyar fordításban, így hangzik:

A magyar főváros egyik karegyesületének breslauer látogatása alkalmából — melyen nagy sikerrel hangzott el a „Psalmus Hungaricus” is — egy szakértő munkatársunk cikkével rámutattunk azokra a kapcsolatokra, melyek e figyelemreméltó kompozíció szövegét Németországhoz, különösen pedig Breslauhoz fűzik. Olvasóink köréből, ezt kiegészítendő, az alábbiakat írták nekünk:

Néhány órával a magyar dalosok elutazása után, múlt év november 20-án, véletlen folytán előkerült a régi magyar szöveg kézíratos másolata. Az ugyanis Michael Vehe nyomtatott énekeskönyvecskéjébe volt beragasztva. A magyar kéziratot 1923-ban fedezte fel a kiemelkedő magyar zeneszerző, Kodály Z. A kéziratnak addig nem volt neve. A Psalmus

Hungaricus nevet Kodály adta neki. Ugyancsak ő volt, aki ezt a régi dalszöveget megzenésítette. Kétségtelen, hogy a szöveghez valamikor dallam is tartozott, ez azonban elveszett az idők viharában. Nemrégiben felmerült a kérdés, hogy Michael Vehe, a teológia doktora és a hallei székesegyház prépostja, azonos-e Vég Mihály lekipásztorral, Kecskemét város bírájával. Ez az érdekes kérdés megérné, hogy megoldásra leljen. Mindenesetre sajtóságos, hogy a magyar szöveg, melyhez a jelen legjelentősebb magyar zeneszerzője, Kodály Z. új dallamot alkotott, épp Michael Vehe énekeskönyvecskéjébe van kézzel bejegyezve. Mindenesetre örvendetes, hogy Kodály 1923-ban facsimileként mellékelhette új alkotása zongorakivonatához a breslauer kéziratot. Ezáltal az megmenekült az elfeledettségől és ismertté vált a nagy nyilvánosság számára.

Nem szükséges taglalnom fenti „fél-helyreigazítás” újabb tévedéseit. Azt például, hogy Vég szövege nem lehetett Vehe énekeskönyvébe beragasztva, mivel utóbbinak nem volt számontartott példánya Breslauban (a legmodernebb idevágó kiadvány, a RISM DKL I/1. kötete, 1975-ben 9 példányt tart nyilván Vehe kiadványából, de egyiket sem Breslau, illetve Wroclav valamelyik könyvtárában). Arra sem kell végül felhívnom a figyelmet, hogy mily mértékben jellemzi ez a vita Kodályt és mily mértékben a nemzeti-szocialista diktatúra sajtóját. Elmondhatjuk azonban: e vita önmaga tényein túlmutató kor-dokumentum, melynek minden sora magáért beszél, máig ható tanulsággal.